

УДК: 373.5.033.041**О.О. Колонькова, м. Київ****КУЛЬТУРА ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ:
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ**

З'ясовано, що найбільш ефективними у формуванні культури екологічної поведінки підлітків будуть особистісно розвивальні технології. Визначено алгоритм застосування особистісно розвивальних технологій, який спрямований на: усвідомлення власного «Я», формування комунікаційних здібностей, налагодження взаємодії підлітків з іншими у вирішенні екологічних проблем.

Ключові слова: культура екологічної поведінки, особистісно розвивальні технології.

Культура екологічної поведінки, з огляду на аналіз наукових джерел, – це спосіб організації життєдіяльності людини, представлений сукупністю знань, норм та правил поведінки, ціннісних орієнтацій особистості, що відповідають вимогам стійкого розвитку та виявляються в безпосередній і опосередкованій взаємодії з природою.

Культура екологічної поведінки відслідковується в:

- системі цінностей, спільних для людей уявлень про спосіб життя, що сприяють збереженню та відтворенню природи;
- колективній пам'яті народу щодо бережливого ставлення до об'єктів природи;
- сукупності досягнень людського суспільства у виробничій, суспільній, духовній сфері, що забезпечують гармонійне співіснування людини і природи;
- організації повсякденної життєдіяльності з позиції екологічної доцільності.

Найвищий рівень культури екологічної поведінки підпорядкований принципу екологічного імперативу, який регулює ставлення людини до природи, її поведінку, діяльність в природі і вимагає виключення будь-якої можливості руйнації природи [11].

Метою статті є з'ясування особливостей процесу формування культури екологічної поведінки підлітків та спрямованості технологій формування зазначеної якості.

Найбільш виразним показником культури екологічної поведінки школяра є побутова діяльність, оскільки вона є звичною і практично неусвідомлюваною.

«Побут» розглядається як сфера позавиробничого економічного і соціального життя особистості, що включає:

- задоволення потреб в їжі, одязі, житлі, підтримці здоров'я;
- діяльність з освоєння духовних благ, культури;
- спілкування, відпочинок, розваги [10].

Як стверджує Асєєв В.Г. людина часто не усвідомлює (або усвідомлює частково) дві сфери мотивації: 1) автоматизовані, в готовому вигляді засвоєні та закріплені тривалою практикою елементи поведінки; 2) загальну спрямованість своєї особистості, основні потреби, інтереси, над якими людина недостатньо замислюється.

Отже, з метою формування культури екологічної поведінки школярів необхідно, по-перше, звернути увагу на побутові звички учнів, їх безпосередній та опосередкований вплив на природу. Адже, побутова поведінка здебільшого відбувається автоматично на рівні звичних дій.

По-друге, важливо зорієнтувати школярів на усвідомлення та оцінку своєї поведінки стосовно природи. Таке спрямування виховного процесу найбільш ефективно у підлітковому віці, коли розвивається самосвідомість, висувуються нові вимоги до своєї особистості, норм та правил поведінки, принципів життя. Підлітки намагаються формувати себе, порівнюючи чужі та свої дії, вчинки. Однак саморозвиток починається тоді, коли більш менш усвідомлено ставляться цілі щодо власного самовдосконалення.

Педагогу варто враховувати, що в поведінці підлітків переважає емоційність, яка може мати як позитивну так і негативну спрямованість. Дуже важливо емоційну сприйнятливість спрямувати на виховання чуйності, емпатії, поваги до інших.

Для підлітків характерне прагнення наслідувати дорослих. Вони намагаються у всьому бути схожими на дорослих: манери поведінки, розмова, звички тощо. Варто звертати на це увагу педагогам та спрямувати таке прагнення на набуття нових навичок та звичок культурної поведінки. Часто підлітки недовіжливо відносяться до загальноприйнятих норм та правил поведінки. В такому випадку вчителю варто довести моральну сутність правил поведінки і переконати у необхідності їх дотримання [2].

Пустовіт Г.П. зазначає, що формуванню здатності учнів до саморозвитку і самовдосконалення в екологічній діяльності сприяє навчально-пізнавальна, дослідницька діяльність екологічного змісту, участь у розв'язанні місцевих екологічних проблем, проведення масових природоохоронних заходів і конкретна природоохоронна робота учнів. Діяльнісний компонент змісту екологічної освіти він вважає провідним [7].

Визначальну роль у спонуках самовдосконалення вчені надають набутому досвіду. Скребець В.О. зауважує, що в процесі взаємодії з навколишнім світом особистість набуває певного досвіду, спираючись на який починає самостійно вибирати цілі та засоби діяльності, керувати собою, змінюючи та виховуючи себе. Кисельов М.М. зазначає, що від власного досвіду, переконань, культурного рівня, моральності та інтуїції

залежать переживання особистості у взаємодії з довкіллям. Ухтомський О.О. також переконаний, що тільки набутий в процесі життєдіяльності досвід та якості допомагають особистості вільно та самостійно обирати цілі та засоби діяльності, одночасно удосконалюючи свої здібності та змінюючи себе.

Стосовно сфери екологічного виховання такий досвід особистість набуває під час діяльності, що безпосередньо або опосередковано впливає на довкілля. Однак важливим залишається – навчити особистість усвідомлювати наслідки своєї діяльності та поведінки для природи.

Виховуючи особистість ми намагаємось прищепити певні цінності, сформувати бажані ставлення, поведінку і кінцевим результатом будь-якого виховного процесу бачимо бажання та прагнення особистості до подальшого розвитку у заданому напрямку.

У науковій літературі виділяються три групи чинників, що впливають на процес формування особистості: природні, соціальні, духовні. Але найважливішим чинником формування особистості є вона сама [4].

Отже, не можна випускати таку важливу складову виховного процесу як спрямування дитини на подальше самовдосконалення, і загалом, – на самовиховання. З цього приводу Л.С. Виготський, робить висновок, що будь-яке виховання в кінцевому результаті є самовиховання. Розглядаючи процес виховання особистості, вчений стверджує, що людину виховувати не можна, вона виховує сама себе. Оточуючі надають їй лише необхідний матеріал для побудови своєї особистості.

В.О. Сухомлинський стверджував, що будь-які методи виховання залишаються пустими, якщо не приведуть до того, щоб людина подивилась на себе саму.

Вчені зазначають про наявний конфлікт мети виховання і самовиховання особистості. В результаті, часто, виховні вимоги дорослих спричиняють супротив вихованця, або тільки зовнішнє підкорення, при цьому глибоко приховуючи негативне ставлення до цих вимог. Таким чином самовиховання може набути ознак, що руйнують особистість та спричиняють девіації у поведінці. Щоб запобігти такому результату необхідний розумний виховний вплив педагога у спрямуванні учня на самовиховання, що базується на здатності та бажанні учня самовдосконалюватися [5].

Додонов Б.І. стверджує, що особистість – це цілеспрямована та самоорганізуюча система. Об'єктом її уваги в діяльності слугує не тільки її зовнішній світ, а й вона сама, що виявляється у відчутті „Я” та включає уявлення про себе, самооцінку та саморегуляцію [3].

Маралов В.Г. зауважує, що самовиховання властиве усім, особливо починаючи з підліткового віку, коли робота над собою набуває усвідомленості. Однак, в результаті різного рівня розвитку особистісних якостей, одні постійно займаються самопізнанням та самовдосконаленням,

вони знають себе та вміють використовувати ці знання в житті. Інші – епізодично: їхні знання фрагментарні, а уява про себе неадекватна, тобто не відповідає дійсності. Таким чином формується завищена або занижена самооцінка особистості [5].

Організація самовиховання школярів як складової екологічного виховання необхідна для самообмеження потреб, які можуть завдати шкоду природі, подолання споживацького ставлення до природи, створення екологічно безпечного простору власної життєдіяльності та вміння приймати екологічно виважені рішення.

Найважче спрямувати учнів на екологічну діяльність. Оскільки різні напрямки виховного процесу передбачають швидкий результат діяльності, що стимулює учнів до подальших дій: отримання певного виробу (трудова виховання), фізичні досягнення (фізичне виховання), зробив добро людині – хочеться робити далі (морально-етичне виховання) тощо. Природа не подякує. Наслідки екологічної діяльності здебільшого віддалені у часі або непомітні взагалі.

Тому в екологічному вихованні важливо впливати на вольові зусилля та свідому цілеспрямованість учнів. Синельников В.М. зазначає, що ефективність самовиховання залежить, багато в чому, від рівня розвитку моральних, вольових, інтелектуальних та інших якостей особистості. Саме рівень розвитку цих якостей обумовлює суперечності між бажанням та можливостями особистості та є головною спонукою самовиховання [9].

На даний момент розвитку людства гостро постала необхідність переглянути загальноприйняті, звичні норми та правила поведінки людини у доквіллі.

Зараз вже не може бути нормою – піти нарвати квіти на галявині, наламати гілок, щоб підкинути в багаття, скидання усе під ряд сміття в один сміттєвий бак, неконтрольовано використовувати водопровідну воду, купувати первоцвіти тощо. Норми і правила якими ми керуємося мають бути екологічно доцільними. Саме на ці речі має бути спрямований процес виховання і самовиховання.

Важливою умовою виникнення мотивів самовиховання є актуалізація самовиховання як цілеспрямованої самостійної діяльності. Це можливе тільки за наявності свідомо поставлених цілей та певних вольових зусиль. Засобами самовиховання можуть бути змагання із собою, самозобов'язання, самонаказ та інші. Коли у людини формується звичка займатися самовихованням, то рівень волі знижується і поступово формується справжня потреба у самовихованні. Тому в організації власного виховання завжди найбільш складним є початковий період.

Мотиви самовиховання різноманітні і виникають на основі різних потреб. Виокремлюються такі потреби:

- у саморозвитку (самовдосконаленні);

- у змаганні з іншими (бути кращим за іншого);
- у маніпулюванні іншими [5].

Саме потреба у самовдосконаленні з метою збереження природи є фундаментом екологічного самовиховання особистості. Ціль самовдосконалення при цьому виглядатиме так: «Бути кращим, ніж я був, намагатися щодня економити природні ресурси, сортувати сміття, якомога менше забруднювати довкілля, залучати до такої діяльності друзів».

Враховуючи те, що сферами самовдосконалення можуть бути всі види життєдіяльності, які мають для людини особистісну значущість, в процесі екологічного виховання педагогу варто зацікавити учнів саме екологічною діяльністю.

Про прагнення підлітків до самовдосконалення засвідчують результати опитування, проведеного з метою діагностики рівня культури екологічної поведінки. Виявлено, що 44,2% старших підлітків мають бажання працювати над собою. Утім, при доборі виховних технологій необхідно враховувати сенситивність підліткового віку, будувати їх на механізмах позитивного самосприйняття, щоб самовдосконалення не перетворювалось на боротьбу із собою. Адже в цьому віці дуже незначний відсоток (14,7%) сприймають критику інших. Щодо екологічної діяльності, то 36,9 % учнів не знають що від них особисто залежить і як можна самовдосконалюватися в цій сфері, а 19,1% вважають, що від них особисто нічого не залежить у справі збереження природи.

З'ясовано наявність проблеми, що перешкоджає самовдосконаленню підлітків у сфері екологічної діяльності. Це проблема обмеженої комунікації підлітків стосовно екологічних проблем. Тільки 8,3% учнів говорять з друзями про необхідність берегти природу. А 5,9% – обговорюють в сім'ї питання зменшення побутових відходів. 46,4% учнів взагалі не спілкуються з друзями з цього приводу і 54,8% – ніколи не обговорюють з батьками питання зменшення побутових відходів.

За результатами опитування майже третина підлітків, 31%, не хочуть займатися природоохоронною діяльністю. Досить великий відсоток учнів 44,4% готові до екологічної діяльності тільки разом з іншими (друзями, батьками), самі – не хочуть. Тобто – це та категорія учнів, які готові до змін, утім з певних причин, стереотипів поведінки, звичок тощо не можуть наважитися на них. І лише 24,6% у будь-якому випадку будуть робити все для збереження природи.

Ці дані засвідчують по-перше, про готовність підлітків до роботи із самовдосконалення у сфері екологічної діяльності, утім недостатню обізнаність щодо своєї ролі у вирішенні екологічних проблем, по-друге, про низький рівень спілкування про екологічні проблеми в сім'ї та серед однолітків, по-третє, готовність значної кількості підлітків до екологічної діяльності та наявність бар'єрів екологічної поведінки: певних стереотипів, звичок, перепон, створених іншими.

В результаті проведеного дослідження поведінку старшокласників було ідентифіковано за такими типами: екологічно доцільний (5,7%), екологічно виправданий (38,9%), споживацький (39,4%), байдужий (15,6%).

Ці типи поведінки обумовлені наявними суперечностями між:

1). Спрямуванням учнів на норми та правила екологічної поведінки та сформованими стереотипами і звичками екологічно невиправданої поведінки.

2). Наявністю внутрішньої позиції учнів щодо необхідності зменшення тиску на природу та недостатньо розвиненою волею для саморегуляції поведінки;

3). Постановкою учнями цілей екологічного характеру в організації власної діяльності та

- перепонами, спричиненими іншими (батьками, однолітками, вчителями тощо);

- залежністю реалізації поставлених цілей від відповідних установ та організацій.

Отже, опитування підтвердило актуальність формування культури екологічної поведінки підлітків, оскільки культура характеризується перш за все способом організації життєдіяльності. Необхідність спрямування виховного процесу на усвідомлення учнями повсякденних впливів кожного на довкілля, ролі однієї людини у покращанні сучасної екологічної ситуації; на компетентне вирішення протиріч взаємодії з природою, корекцію звичок і стереотипів поведінки.

Науковці зазначають, що на сьогодні головний стратегічний напрям розвитку світової і вітчизняної системи освіти лежить в площині вирішення проблем розвитку особистості учня, технологізації цього процесу [6].

Педагогічну технологію розглядають як систему функціонування усіх компонентів педагогічного процесу, побудовану на науковій основі, запрограмованій у часі й просторі, що призводить до намічених результатів [11].

Основою системи особистісно розвивальних технологій є розвиток дитини як суб'єкта особистої діяльності. Головне бачити в дитині не об'єкт, що потребує впливу, а особистість, що інтенсивно розвивається [1].

Найголовнішою характеристикою таких технологій є їх розвивальна функція. Необхідною умовою ефективності особистісно розвивальних технологій є включення особистості у спільну діяльність з іншими людьми. Утім не всяка діяльність має особистісно розвивальний вектор.

Діяльність, що має ціннісно-сміслову орієнтацію сприяє розвитку особистості, а та, що має споживацьку орієнтацію, навпаки йому перешкоджає [6].

Виходячи із результатів теоретичного дослідження, з'ясування сутності особистісно розвивальних технологій процес формування культури екологічної поведінки підлітків має підпорядковуватися наступним принципам:

1) Відкритості – забезпечення адекватного сприйняття особистістю себе та інших, готовності до інноваційної діяльності у світі природи.

2) Синергії – узгодженість взаємодії суб'єктів середовища, спрямована на самовизначення, самореалізацію особистості у сфері взаємодії з природою.

3) Результативності – залучення до такої конкретної екологічної діяльності, яку реально можна здійснити.

Вказаним принципам задовольняє алгоритм застосування особистісно розвивальних технологій, який передбачає наступну послідовність розвивальних впливів на особистість учня:

1) Усвідомлення власного «Я», своїх дій, вчинків стосовно природи, порівняння їх з діями та вчинками інших. Оцінка своїх внутрішніх якостей. Формування власної думки, переконань щодо певних проблемних та суперечливих ситуацій безпосередньої та опосередкованої взаємодії з природою.

2) Формування комунікаційних здібностей, налагодження контакту з однолітками та іншими соціальними групами, обговорення проблемних питань, поширення власної думки стосовно екологічних проблем, інформації екологічного змісту, з метою спонукання інших до екологічної діяльності.

3) Налагодження взаємодії з однолітками, батьками тощо у вирішенні екологічних проблем.

Враховуючи сутність культури екологічної поведінки, вікові особливості школярів, ґрунтуючись на результатах констатувального експерименту подальше дослідження спрямовуємо на розробку та впровадження відповідних педагогічних технологій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-метод. Посібник / І.Д. Бех. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.

2. Воспитание культуры поведения школьников (Метод. рекомендации). Мн., «Нар. Асвета», 1975. – 56 с.

3. Додонов Б.И. В мире эмоций / Б.И. Додонов. – К.: Политиздат Украины, 1987. – 140 с.

4. Карпенчук С.Г. Самовиховання особистості: Науково-методичний посібник / С.Г. Карпенчук. – К.: ІЗМН, 1998. – 216 с.

5. Маралов В. Г. Основы самопознания и саморазвития: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений. – 2-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 256 с.
6. Освітні технології: Навч.-метод. Посіб. / О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін.; За заг. ред. О.М. Пехоти. – К.: А.С.К., 2001. – 256 с.
7. Пустовіт Г.П. Поетапне формування здатності учнів до самостійного осмислення екологічних проблем / Г.П. Пустовіт // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 35. «Виховання дітей та молоді в контексті розвитку громадянського суспільства» – Херсон: Видавництво ХДУ, 2003. – С. 157–163.
8. Селевко Г.К. Традиционная педагогическая технология и ее гуманистическая модернизация / Г.К. Селевко. – М.: НИИ школьных технологий, 2005. – 144 с.
9. Синельников В.М. Самовиховання як діяльність і його психологічні особливості / В.М. Синельников // Педагогіка і психологія. Вісник АПН України. – № 3 (48). – 2005. – 160 с.
10. Соціолого-педагогічний словник (С.У.Гончаренко та ін. (уклад.); В.В. Радул (ред.)). – К.: Ексоб, 2004. – С. 217. – 304 с.
11. www.philsci.univ.kiev.ua.

Выявлено, что наиболее эффективными для формирования культуры экологического поведения подростков будут личностно развивающие технологии. Определен алгоритм внедрения личностно развивающих технологий. Он направлен на осознание своего «Я», формирование коммуникативных качеств, взаимодействие подростков с другими для решения экологических проблем.

Ключевые слова: *культура экологического поведения, личностно развивающие технологии.*

It is exposed, that most effective for forming of culture of ecological conduct of teenagers will be personality developing technologies. The algorithm of introduction of personality developing technologies is certain. He is directed on an awareness itself, forming of communicative qualities, co-operating of teenagers with other for the decision of ecological problems.

Key words: *culture of ecological conduct, personality developing technologists.*